

Vankulu Sosyal Arařtırmalar Dergisi,
Sayı/Issue: 1 – Sayfa / Page: 271-282
ISSN: 2630-600X VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliř/Received: 28.03.2018 Kabul/Accepted: 12.04.2018

**OSMANLI YÖNETİMİ DÖNEMİNDE
URMİYA'DA YAŞAMIŞ AŞİRETLER: AFŞARLAR**

***LIFE EXPANSIONS IN URMANIA IN OTTOMAN
MANAGEMENT PERIOD: AFSARLAR***

Dr. Yahşihanım NESİROVA*

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Şarkiyat Enstitüsü
yaxshi.selim@bk.ru

Öz

Geçen yüzyılın 80'li yıllarında Azerbaycan'da Osmanlı Arşiv belgelerinin öğrenilmesi ve araştırılmasına başlanılmış oldu. Makale 1728 tarihli “Halhal ve Urmiya Livalarının Mufassal Defteri” arşiv belgesi bünyesinde yazılmıştır. Belgede Osmanlı hakimiyeti döneminde Urmiya, Halhal ve Salmas arazilerinin idari bölümü, sosyo-ekonomik durumu, nüfusu, dini-demografik durumu ile ilgili net bilgiler yer almaktadır.

“Defter”in verilerine göre, Osmanlı dönemi Urmiya bölgesinde yaygın şekilde göçebe ve konar-göçer aşiretler, özellikle, Afşar aşireti aileleri yaşamış oldukları görülmektedir. 6 mahalleli Urmiya şehrinin özellikle Çarşı mahallesinde İmanlı, Kasımlı, Areşli, Haydarlı, Alibeyli, Kara Hasanlı ve diğer Afşar ailelerinin yaşaması ilginçtir. Belgede Urmiya şehri Afşarları için belirlenmiş vergiler üzerine kayıtlar geçmemektedir. Bu ise sözkonusu ailelerin uğraşım alanı ile ilgili net fikirler söylemekte zorluk yaratmıştır.

Bazen “Afşar”, bazen de “Avşar” olarak adı geçen bu Aşiretlerin, genelde, çoğunlukla hayvancılıkla uğraşmış oldukları bellidir. “Defter”in verileri bunun aksini göstermektedir. Nitekim, Urmiya bölgesi Afşarlarının hayvancılıkla yanısıra, tarım, bağ-bostancılık, arıcılıkla uğraşmış oldukları ve bununla ilgili devlet hazinesine belli hacimde vergi ödemiş oldukları belirtilmektedir.

* Bu makale Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Himayesindeki Bilimin Gelişmesi Fonu'nun mali desteği ile hazırlanmıştır (Qrant № EİF-KETPL-2-2015-1(25)-56/45/5).

İşte bu “defter”, zamanında Safevi I şah Abbas (1587-1629) tarafından Abivert ve Horasan’dan Urmiya ve Sulduz topraklarına sürülmüş büyük Türkman aşiretlerinden biri olmuş Afşarlar’ın XVIII yüzyıl başları Urmya bölgesinde Osmanlı yönetimi döneminde mevcut olmuş yaşam tarzı, uğraşını, sosyo-ekonomik durumu, bölgedeki demografik ve dini-etnik duruma etkisi üzerine elimize henüz bilinmeyen bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Osmanlı, Mufassal Defter, Urmiya, Afşarlar, Aşiret

Abstract

The study and research of the Ottoman archival documents in Azerbaijan started in the 1980s. Present article deals with the archive document of 1728 named “Comprehensive register of Khalkhal and Urmia livas”. This document provides a data on administrative division, socio-economic state, population, religious and demographic state on Urmia, Khalkhal and Salmas territories in times of the Ottoman dominion.

According to data in the register in the Ottoman times nomad and half-nomad tribes, particularly from Afshar family, were widely spread on the territory of Urmia. Among 6 quarters of Urmia city particularly Charshi quarter was a dwelling place of such Afshar familiesas Imanly, Kasimly, Areshly, Haydarly, Alibeily, Kara-Hasanly and others. In the document no recordings on special taxes assigned for Urmia Afshars were found what makes it difficult to give definite information on what sort of activity they were engaged in.

It is known that “Afshar”, or sometimes “Avshar”, tribe was generally engaged in cattle-breeding. However the register says the opposite. So, along with cattle-breeding Urmia Afshars were busy in agriculture, horticulture, apiculture and paid a certain amount of taxes to the state treasury.

So, this register gives valuable yet unknown facts on life-style, engagement fields, socio-economic, demographic, religious and ethnic state of one of the Great turcoman tribes which was sent into exile by Safavi shakh Abbas I (1587-1629) from Abivert and Khorasan to Urmia and Sulduz regions– the Afshar tribe, in times of the Ottoman rule at the beginning of 18th century.

Keywords: Azerbaijan, The Ottoman, Comprehensive Register, Urmia, the Afshars, Tribe.

Giriş

Geçen yüzyıl sonlarından başlamış Azerbaycan’ın ortaçağ tarihinin daha yeni kaynaklar, özellikle, Osmanlı Arşiv belgeleri temelinde öğrenilmesi ve araştırılması yıllarca bu alandaki eksikleri kaldırmak için geniş olanaklara vesile olmuş oldu. Bununla ilgili Azerbaycan bölgelerinin sosyo-ekonomi tarihi ile ilgili araştırmalar yazıldı (İrevan Eyaletinin Mufassal defteri 1996; Gence-Karabağ Eyaletinin Mufassal Defteri 2000; Nahçıvan Sancağının Mufassal

Defteri 2001; Tiflis Eyaletinin Mufassal Defteri 2001; Lori İcmal Defteri 2004; Erdebil Livasının Mufassal Defteri 2004).

Dikkatinize Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde korunmakta olan "Defter-i Mufassal Liva-i Halhal ve Liva-i Urumi" (BAO Tapu-Tahrir Defterleri N 910) belgesi bünyesinde yazılmış makaleyi sunmaktayız. Adı geçen 1728 tarihli belgede Urmiya ve Halhal ile yanısıra, Selmas bölgesine ait tahrir verileri de yer almaktadır.

Belgenin güvenilir ve net olan istatistik bilgileri sözkonusu bölgenin sosyo-ekonomik tarihi ile ilgili daha kapsamlı ve değerli malumatlara erişmeye ortam yaratmıştır. Makalede Osmanlı hakimiyeti döneminde Urmiya'da yaşamış Türkmen (Türkman) Afşar göçebe ve konar-göçer toplulukları, onların sosyal durumu, yaşam tarzı, uğraşimleri üzerine konu ile ilgili yeni bilgiler sunulmaktadır.

Ortaçağ'da Urmiya Azerbaycan'ın eski ve güzel şehirlerinden biri idi ve kara ticaret yolları üzerindeki gümrük noktası olarak Kafkasya bölgesinde önemli bir mevkiye sahip idi. X-XIII yüzyıl coğrafyacıları Urmiya'yı Erdebil ve Merağa'dan sonra Azerbaycan'ın 3. büyük şehri olarak göstermekte (Özgüdenli 2012:179-180). Urmiya civarındaki Göktepe'de bulunmuş olan Babil "tanrıları"nın resmi çekilmiş mühürün e.ö. 2000. yıl tarihli olduğu belirlenmiştir (Mehemmedi 2009:57). El-Balazori bu yerlerin Zerdüş'tün meskeni olduğunu söylemektedir (Ал-Баладзори 1927:28).

Zaman zaman Sasani, Selçuk, Atabeyler, Harezmsahlar devletinin topraklarına katılmış olan Urmiya ve civarı daha sonra Timur, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi yönetiminde bulunmuş ve XVI yüzyıl sonlarında ilk defa kısa zaman içinde Osmanlı topraklarına katılmış oldu. "Arazide tahrir (sayım) işlerinin yürütülmesinin önemi" Osmanlı Mühimme defterinde (Bilgili 2004:54) geçmektedir.

XVIII yüzyıl başlarında zor siyasi ve ekonomik şartlar içinde bulunmuş Safevi devletinin çökmesi gerçekleşmekteydi. Araştırmacılar böyle duruma neden olarak Şahın ve etrafının düzensizliği, yönetimdeki boşluklar, XV yüzyılda Vasko de Gamanın keşfetmiş olduğu Hindistana giden yeni su yolunun Avrulılarca ele geçirilmesi ardından Avrupa-Asya'nın bazı önemli ticaret yollarının istikametinin değişmesi sonucu Şah hazinesine gelen gelirin azalması, ekonomik gerileme ve diğer sebepleri göstermekte.

XVIII yüzyıl başlarında iç ve dış nedenlerden dolayı hakimiyeti sınırlanmış Safevi Şahı Sultan Hüseyin (1694-1722) şahlık tacını 1722'de uzun süre içinde İsfahanı kuşatmış isyancı Afganlar'ın lideri Mahmut'a teslim etti (Şemdanizade 1976:56). Bölgede hakimiyet uğruna yapılan iktidar mücadeleleri ardından Rusya devleti ve Osmanlı sarayı daha kesin harekete geçtiler. Sonuçta 1724 İstanbul anlaşmasına

göre, Safevi devletinin arazisi Osmanlı ve Rusya İmparatorlukları arasında parçalanmış oldu. Anlaşmada Hazaretrafi araziler hariç Safevi devletinin Azerbaycan'a ait topraklarının Osmanlı yönetimine geçmesi öngörülmektedir. İsfahan'ın Afganlar'a teslimi ardından Tebriz'de kendisini Şah ilan etmiş Sultan Hüseyin'in oğlu Tahmasıp karmaşık bir durum içindeydi.

Çevredeki olaylar ardından Osmanlı devleti askeri operasyonların devam etmesine karar verdi. Zayıflamış ve dağılmış olan Safevi kuvvetleri iyi organize olunmuş Osmanlı kuvvetlerinin baskısına direniş gösteremedi. Ardarda kaleler, şehirler ve köyler ele geçirildi. 1725 yılı sonlarında Tebriz, Gence, Urmiya, Erdebil ve diğer araziler zaptedilmiş oldu (Мустафазаде 1993:93-97).

Fethedilmiş arazilerin Osmanlı İmparatorluğu "mekanizma"sına katılması için bu yerlerin Osmanlı yönetimi ve mali prensiplerine uygulanmasını sağlamak gerekmektedir. Gelir sağlayan tüm alanların vergiye tabi tutulma amaçlı tedbirleri zamanının mükemmel mali ve vergi sistemine hakim Osmanlı Devleti'nin yeni arazilerin fethi sonrası uygulamış olduğu yönetim ilkelerinden biri olmaktadır.

Önce vilayet/eyalet, sancak (*liva*), nahiye, kaza ve köy (*karye*) ilkeleri temelinde arazide idari yönetimle ilgili tedbirler ele alındı. Ardından ordunun donanımının devlet hazinesinden para harcamadan devamlı olmasını öngören timar sisteminin uygulanması sağlanmalıydı. Sistem, askeri hizmet verenlerin ücretinin (maaşının) kendilerine verilmiş olan arazilerin sağladığı gelire göre ödenmesini kapsamaktaydı. Bu amaçla Osmanlı sarayının bölgeye göndermiş olduğu memurlar arazide oturan ilgili şahısların yardımıyla çalışabilir nüfusun ve kazanç sağlayan alanların sayımını (tahririni) yapmalıydılar. Sayım sonucu sözkonusu bölgenin sosyal ve ekonomi manzarası ve ödenilecek vergiler belirtilmiş oluyordu.

1725-1726 senelerinde Urmiya'da gerçekleşmiş tahrir (sayım) sonucu yapılmış arazi idari birimine göre, 7 nahiyeden (*Benapervaze, Belde, Sahraabad, Dol, Merkever, Terkever ve Üşnü*) oluşan livanın merkez şehri Urmiya idi. Veriler Urmiya bölgesinin o dönemde yaklaşık 6 bin hektar araziye kapsamış olduğunu göstermektedir. Bölge nüfusuna tayin olunmuş vergiler bünyesinde ahali, onun dini (bazen de etnik) içeriği, uğraşımı, ekilip-becerilen topraklarda üretilen ürünler ve miktarı konusunda daha hacimli bilgi edinmek mümkündür.

Osmanlı yönetimi döneminde Urmiya'da yerel nüfusla yanısıra aşiret ve cemaat aileleri yaşamışlardır. Y.Halaçoğlu'ya göre, genellikle göçebe aileler devlet tarafından yerel nüfustan farklı şekilde vergilendirilmiştir. Hayvancılıkla uğraşan konar-göçer aşiretler

ihtiyaçları gereğince çiftliklerinde, tarımla da uğraşıyorlardı (Halaçoğlu 1998:110-113).

Defterin verilerince, Urmiya arazisinde oturmuş bu insanların Türkmen Afşar aşireti aileleri olması belirlenmiştir. Araştırmacılar sözkonusu dönemde Urmiya topraklarında Türkmen (Türkman) aşiretlerinin yoğun şekilde yaşadığını kaydetmektedirler (Bilgili 2004:101-102). Osmanlı – Safevi ilişkilerindeki devamlı gerginlik Azerbaycan topraklarının elden-ele geçmesi, hiç kuşkusuz, bu yerlerin demografik durumuna etkisini göstermiştir. Savaşlar ardından çiftliklerin dağılması sonucu köylüler kendi yurtlarından göç etmeye, daha uygun arazide yerleşmeye mecbur kalıyorlardı. Bilaks, bu durum boş kalmış çiftlik ve arazileri hayvanlar için uygun bir yer aramakta olan konar-göçer aşiretlerin bu yerlere akınını hızlandırmaktaydı.

Bazen “Afşar”, bazen de “Avşar” diye adı geçen bu boyu Mahmut Kaşgari Oğuz boylarının listesinde 6. sırada göstermektedir (Kaşgari 1985:54). “Afşar” kelimesinin “çevik, hızlı ve çöl hayvanlarının avına meraklı” anlamı taşıdığını yazıyorlar (Sumer 1991: 160). Oğuz boyları içinde adını ve önemini her zaman korumuş olan Afşarlar Türk halkları tarihinde özel bir yere sahiplerdir.

R.Albayrak’ın kanaatine, X yüzyıldan önce Seyhan nehri kıyısında ve Deşti-Kıpçak’ta yaşamış Afşarlar sonraki dönemde XI-XII yüzyıl göçleriyle İran’a ve Anadolu’ya girmişler (Albayrak 2016:10).

Faruk Sumer bu dönemde Huzistan vilayetinde de Afşarlar’ın yaşamış olduğunu kaydetmektedir. Afşarlar Akkoyunlu ve Safevi hakimiyeti döneminde de Azerbaycan topraklarında yerleşmeye devam etmekteydiler. Yazarın kanaatine göre, “İrana (Azerbaycana) göç yapmış bu aşiretlerin Anadolu’dan gelmiş ailelerden oluştukları” belli idi. “İranda İmanlı Afşarları Dulkadirli (Zulkadirli) Eline mensup İmanlı Afşarı’nın bir koludur ve onların tam olarak Safevi döneminde bu yerlere gelmesini tahmin etmek mümkündür” (Sumer 1935:286-289]. Afşar emirleri etrafını her zaman koruyan ve iyi yöneten biri kimi tanınmışlardır. Safeviler’in hakimiyetini destekleyen ve her yardımda bulunanlardan biri Afşarlar olmuştur. Bu dönemde Afşarlar devlet yönetimine katılmış ve güç kazanmışlardır. Mirza Raşit Edibüş-Şüera 10 bin evden oluşan Areşli elinin reisi Emir Aslan’ın Safevi I Tahmasıb’ın oğlu Sultan Ahmet Mirza’nın atabeyi vazifesine atandığını yazıyordu (Albayrak 2016: 11).

Ayrıca, XV-XVI yüzyıllar Osmanlı tahrir defterlerinde Afşarlar’a aid pek çok yer adları görülmektedir. Bu hal “Anadolu’nun bir Türk yurdu haline gelmesinde Afşarlar’ın önemli bir rol oynadıklarını” kanıtlamaktadır. Moğol yürüşleri ardından bu aşiretin

büyük bir kısmı (40 min çadır) Anadolu'dan Suriye'ye göç etmiştir (Sumer 1991:160-164).

Afşarların Urmiya etraflarına yerleşmesi Safevi I Şah Abbas zamanında yaygınlaşmıştır. Bu dönemde Safevi Şahı'nın "Afşar elinin reisi" titulumu vermiş olduğu Kelb-Ali Sultan Şah'ın fermanına göre, Abivert ve Horasan'dan "İran memleketinin batı sınırlarının yabancı ve iç saldırlardan koruma" amacı ile adı geçen aşiret ailelerini (8 bin aile) Urmiya ve Sulduz bölgelerine getirmiş oldu: "*Devletin makamını yükselten, dindarların sığınma makamı olan Serdar Kelb-Ali Han İmanlu-yi Afşar bilsin ki, Sultan'ın ölçüsüz inayetinden her zaman yararlanabilir... İran memleketinin batı sınırlarının korunub muhafaza edilmesi gerekir... Halkın ihtiyaçları yeterli seviyede temin edilecek, güçlü, eğri kılıçların sahibi olan tecrübeli şahısların eliyle din ve devlet işleri doğru şekilde yürütülecektir... Bu ferman ile bir araya toplanın. İl ve Ulusunuzun Horasan'ın Abiverti'nden Azerbaycan'ın Urumiye ve Sulduz'una hareket etmesini emrediyorum. O bölgede gereken işler ve hizmetler, adaletin tesisi, sınırların ve diğer şeylerin korunması benzeri hizmetler yerine getirilsin ve kafler gösterilmesin*" (Albayrak 2016: 36-37).

İ.P.Petruşevski kaydediyordu ki, "XV-XVII yüzyıllarda Kızılbaş toplulukları (*tayaf-i kızılbaş*) devlet tarafından verilen türlü imtiyazlara sahiplerdi: Nahçıvan'da – Ustaclu, Kengerli, Azerbaycan eyaletinde – Şamlu, Karadağlı, Urmiya'da – Afşarlar" (Петрушевски 1949: 311).

XVIII yüzyıl başlarında Osmanlı'nın fethi arifesinde Urmiya'yı Afşar Muhammed han yönetmekteydi ve kendisi 1725 yılında Urmiya'nın liva (sancak) statüsünde Osmanlı hakimiyetine geçirilmesi ardından yine görevine devam etmekteydi (Bilgili 2004: 61-62). İşbu veriler adı geçen arazilerde Afşarların çok önemli bir yer aldıklarını, hatta Osmanlıların da bu güce karşı gelmediklerini, bilakis kendileri ile saygılı davranmış olduğunu göstermektedir.

Osmanlı hakimiyeti döneminde Urmiya topraklarında Afşar ailelerinin yaygın şekilde yaşaması adı geçen Mufassal defterin verilerince tam olarak tesbitlenmiştir. Özellikle, onların livanın (sancağın) merkezi sayılan 6 mahalleli (Pazarbaşı, Hızırhan, Kürdşehir, Ali Kürki, Hindu, Çarşı) Urmiya şehrinin Çarşı mahallesinde yaşamış oldukları ilgi çekiyor (Bilgili 2004: 101). Fikrimizce, bu husus adı geçen mahallenin diğerlerine göre büyük olması ve konar-göçerlerin bu yerlerde daha yaygın yaşaması, merkez çarşıya uzanan yolların bu mahalleden geçmesi ve kendilerinin ticari alanda daha başarılı olması ile ilgili olabilirdi.

Urmiya'nın hakimi olarak görevlendirilmiş Afşar beyleri beylerbeyi unvanı alıyorlardı. XVIII yüzyıl başlarında Osmanlı fethinden önce Urmiya'nın hakimi Hudadat bey Kasımlı (1707-1722), Osmanlı fethi arifesinde Muhammed Han (1725-1731) idi. 1725 yılı sonlarında Urmiya'nın Osmanlı yönetimine geçirilmesi ardından şehir sancak (liva) statüsü ile Muhammed Han'ın hakimliğinde olmuştur. V.Minorsky'e göre, "Timur'un bir zamanlar Afşarlar'a tımar olarak vermiş olduğu Urmiya'nın" yönetimi XVIII yüzyıl başlarında yeniden tarihi sahiplerinin eline geçti. Zaman zaman bu topraklarda Feth Ali Han Areşli, Rıza Kulu Han, İmam Kulu Han, Muhammed Kulu Han, Hüseyin Kulu Han Kasımlı ve diğer Afşar beyleri hakimlik yapmış ve bu durum XIX yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir (Bilgili 2004:102).

Vergi defteri Afşarlar'ın bu yerlerde geniş bir arazide yerleşmesini ve Urmiya nüfusunun belli bir kısmını oluşturmasını bir daha kanıtlamaktadır. Urmiya şehrine ait tahrir verilerinde arazide 1 587 vergi mükelleflilerden (vergi defterinde genel olarak, her aile için 1 kişi kaydedilmektedir) 256 kişinin konar-göçer aşiret ailelerine ait olması tesbitlenmiştir. Adları listeye alınmasına rağmen, sözkonusu ailelerin mufassal defterde vergi ödeyen kişi niteliğinde kaydedilmemesi çok ilginçtir. Böyle durum bu şahısların sosyo-ekonomik durumunu belirlemeği zorlaştırıyor. İstatistik veriler şehirde yaşamış aşiret ve cemaat toplulukların arazideki tüm müslüman nüfusun %16'nı kapsadığını göstermektedir. Tablo 1 Urmiya livasında oturan konar-göçer aileler hakkında bilgileri kapsamaktadır:

Tablo 1

<i>Aşiret ve Cemaatler</i>	<i>Ailelerin sayısı</i>	<i>Aşiret ve Cemaatler</i>	<i>Ailelerin sayısı</i>
Abdullalı	10	Haydarlı	35
Babalı	8	Kürzalili	49
Başlamışlı	16	Kara Hasanlı	198
Bekirli	11	Karalı	56
İmanlı	58	Kara Pirlı	18
Abdülmelik	24	Kasımlı	207
Alibeyli	14	Kırklı	68
Arablı	114	Mircanlı	3
Areşli	109	Sarıbeyli	79
Ganibeyli	45	Sarı Nazarlı	13
Genceli	21	Seyidli	5
Görçekli	28	Üzerlü	11
Gündüzlü	12	Terzili	18
Hacılı	7	Kebirli	34

Görüldüğü üzere, İmanlı, Areşli, Kasımlı, Araplı, Kara Hasanlı topluluklarına ait aileler livanın nahiyelerinde hep çoğunlukta yaşamışlardır. Bu aileler bazen aynı köyde yerel nüfusla beraber ziraat, hayvancılık ve diğere alanda çalışmışlardır. İ.P.Petruşevski “artık XVII-XVIII yüzyıllarda bazı göçmen topluluklar konar-göçer hayatları yaşamakta devam etmekte ve ziraatle uğraşmakla yanısıra hayvan sürülerini yaylaklara götürmekteydiler” diye kaydetmektedir (Петрушевски 1949:312).

Defterin verilerini araştırdığımızda Urmiya’da yaşayan sözkonusu Afşar aşiretlerinin genel olarak hayvancılıkla uğraşır olmasına rağmen çiftliklerinde hatta hiç hayvan beslemediğini (Defter-i Mufassal...: 203, 204), bazen az sayıda küçük baş hayvanı olduğunu (Defter-i Mufassal...: 207, 224), bazen ise fazlasıyla hayvancılıkla uğraşmış (Defter-i Mufassal...: 216, 225, 239) olduklarını görmekteyiz.

Mufassal defterde Urmiya şehrinde oturan Afşar ailelerin vergiye tabi tutulması üzerine bilgi verilmemiş bulunuyor. Bu neden işbu ailelerin sosyal durumu ile ilgili net fikir söylemeğı zorlandırıyor. Şehirden farklı olarak, Urmiya livasında oturan Türkmen aileleri Osmanlı kanunlarına göre vergi ödemeliydiler. Örneğın; *Karye-i Haydari, sakin-i aşiret-i Haydarlı*, Haydari köyü, Haydarlı aşiretinin sakinleri:

Cihanbahş Kalender oğlu, ç.

Balahan Emirhan oğlu, b.

Saruhan Teymur oğlu, ç.

Kürdi Mirze oğlu, b.

Rüstem Zal oğlu, m.

Nevruzkulu Seydi oğlu, b. (Defter-i Mufassal...: 207)

Örnekte vergi ödeyicisi köylülerden 2’sinin belirlenmiş ölçüde toprağı olduğunu (çift vergisi), 3 kişinin bu ölçüden az sahası (mücərrəd vergisi), bir kişinin ise hiç toprağı olmadığı belirlenmiştir. Görüldüğü gibi, vergi ödeyen şahısların isimlerinin karşısındaki notlar kendilerinin aile ve dini durumunu belirlemek için çok önemlidir. Haydarlı aşiretine ait köylülerden 5 kişinin evli, 1’nin ise bekar olduğu tesbitlenmiştir. Ardından adı geçen şahısların çiftliklerinde toprağın ekilib-becerilmesinden, bağ-bahçelerden, hayvancılıktan ve diğere alandan elde etmiş oldukları ürün ve buna karşılık devlete vermeli oldukları verginin miktarı üzerine bilgiler yer almaktadır. Bu verilere göre, Haydarlı aşireti aileleri adı geçen köyde yerel olarak yaşamış ve devlete 2 590 akçe vergi ödemişlerdir (Defter-i Mufassal...: 207).

Bazen tahrir bilgilerinde köyde yerel sakinlerle yanısıra aşiret ailelerinin de yaşaması özel olarak kaydedilmektedir. Örneğin; Kazanağılı köyü 12 kişi, adı geçen köydeki mahallede Kızıl Hacı aşiretinden olan 10 kişi (*Karye-i Kazanağılı, 12 kişi, Mahalle, der sınır-i karye-i mezbur, aşiret-i Kızıl Hacı 10 kişi*) (Defter-i Mufassal...: 227).

Tablo 2’de Urmiya livasının nüfusu ile ilgili veriler gösterilmektedir:

Tablo 2

<i>Nahiyeler</i>	<i>Yerel müslümanlar (kişi sayı)</i>	<i>Aşiret cemaatler ve (kişi sayı)</i>
Benapervaze	328	815
Belde	183	319
Sahraabad	49	164
Dol	61	-
Merkever	128	13
Terkever	21	4
Üşni	234	-
Urmiya şehri	1 279	256
<i>Yekun</i>	2 283	1 571

Tabloya göre, Urmiya livası nüfusunun % 35,9’u aşiretlere ait kişiler oluşturmaktadır. Sözkonusu ailelerin böyle toplu şekilde yaşaması bölgenin demografik durumuna etkisiz geçmemiştir. Genellikle, müslüman nüfusun daha yaygın yaşamış olduğu Urmiya livasının Benapervaze ve Belde nahiyelerinin ahalisinin büyük kısmını aşiret aileleri oluşturmaktadır.

Söylediğimiz gibi, aşiret aileleri livanın köylerine yerleşmiş ve burada hayvancılıkla, ziraatla uğraşmışlar. Türkmen aileleri devlet hazinesine, şahsın aile durumuna ve elinde olan toprağın hacmine göre *çift* (toprağı 70 dönüm ve üstü olan evli şahıslar), *nim çift* (arazisi yarım çiftin yarısı hacimde olan evli), *bennak* (torpağı yarım çiftin altında olan evli köylü), *mücerred* (topraksız bekar köylü), *caba* (topraksız köylü) vergileri ödemeli idiler. Urmiya livasında yaşamış yaklaşık 5 bin türkmen buğday, arpa, darı, keten tohumu, pamuk, çeltik ve diğer ürünler ekib becermiş ve hazineye gerektiği kadar vergi ödemişlerdir.

1728 tarihli defterde Urmiya livası Afşarları’nın yaşamış oldukları bazı köylerden gelen gelirin Urmiya şehrinde bulunmuş “Cami-i Kebir”e vakfedilmesi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Yapısına Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan’ın (1453-1478) karar vermiş

olduğu cami, Osmanlı hakimiyeti döneminde de faaliyetine devam etmiştir. Yeni yönetimde camiye birkaç köy vakfedilmiştir. Verilere göre, Afşarlar'ın Kırklı aşiretinin yaşadığı ve ziraatle uğraşmış oldukları Urmiya livası Benapervaze nahiyesinin Bedr bağı - *Karye-i Bedr bağı, aşiret-i Kırklı, vakf-i Cami-i Kebir der nefsi-i Urumi – yekun: 6 970 akçe* (Defter-i Mufassal...: 203), Belde nahiyesinin Alikan köyleri- *Karye-i Alikan, aşiret-i Kırklı, vakf-ı Cami-i Kebir der nefsi-i Urumi – yekun: 3 202 akçe* (Defter-i Mufassal...: 274), Kara Hasanlı aşiretinin yerleşmiş olduğu Kurddepe köyü - *Karye-i Kurddepe, vakf-i Cami-i Kebir der nefsi-i Urumi – yekun: 15 571 akçe* (Defter-i Mufassal...: 276), Kasımlı aşiretinin iskan ettiği Espestan köyü - *Karye-i Espestan, aşiret-i Kasımlı, vakf-ı Came-i Kebir, der nefsi-i Urumi – yekun: 4 594 akçe* (Defter-i Mufassal...: 280) gelirlerinin adı geçen vakfa devredilmesi öngörülmekteydi. Urmiya bölgesinin “Cami-i Kebir”e vakfedilmiş 8 köyünden 4'nün Afşarların yaşamış olduğu köy olmasını özellikle kaydetmek istiyoruz. A.S.Bilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivinde korunan 896 sayılı “Erdebil Şeyh Safieddin-i Erdebili Vakfı defteri” temelinde yapmış olduğu araştırmalar sonucu yazdığı eserinde de “Cami-i Kebir”e Urmiya'nın 8 köyünün vakfedilmesini göstermektedir (Bilgili 2011: 85-86). Ayrıca, vakfın 74 708 akçe geliri (köyler ve Urmiya şehrinde bulunan sosyal tesislerden gelen toplam gelir) olduğu halde, “Vakıf” defterinde gelir göstericisi yanlış olarak, 76 916 akçe yazılmıştır (Bilgili 2011: 88; 323-324). Hesaplamalar sonucu Urmiya köylerinden gelen gelirin 60 308 akçe olması ve bu gelirin 30 337 akçesini Afşar ailelerinin ödemiş olduğu belli olmuştur.

“Mufassal defter”den ele aldığımız bilgiler temelinde Osmanlı yönetimi döneminde Urmiya bölgesinde dini tesislerin faaliyetinin devam etmesini ve diğer köylüler yanısıra, aşiret ailelerinin de sözkonusu vakfın faaliyeti için gereken ortamın sağlamış olduğunu belirtmekteyiz.

Sonuç

Son olarak, XVIII yüzyıl başlarında Osmanlı yönetiminde bulunmuş Urmiya'da yerel (oturak) ahali ile yanısıra konar-göçer Afşar Türkmen (Türkman) aşiretleri aileleri yaşamış oldukları belirlenmiştir. Safevi devletinin yaranışından önce ve sonra bu arazilerde (Azerbaycan'da) yerleşmiş işbu aşiretler bölgenin sosyo-ekonomi hayatında önemli rola sahip olmuş, demografik durumuna belli bir tarzda etkisini bırakmıştır. Sonuçlara göre, Urmiya şehrinde yaşamış Afşar aşiretleri aile başçılarının (256 kişi) isimleri nüfus sayımında geçse bile, kendileri vergiden muaf tutulmuşlardır. Bilakis, Urmiya

livası Afşar aileleri ise (1 300 kişiden fazla) ziraat, hayvancılık ve diğer tarım alanlarında uğraşmış ve devlet hazinesine vergi ödemişlerdir. Bu durum ailelerin yerel ahali ile bir arada yaşadığını, konar-göçer yaşam tarzlarını kısmen değiştirdiğini ve bölgede kalıcı olarak yaşamış olduklarını söylemeye ihtimal vermiş oluyor. Ayrıca, Urmiya bölgesinin genel olarak, bir Türk toprakları olduğunu ve ahalsinin Türkasıllı olduğunu bir daha kanıtlamış oluyor.

Sonda, Afşarların tarihin türlü aşamalarında adlarını koruya bildiklerini, hatta zamanında bir devlet kura bilmeleri için potansiyel bir güce sahip olmuş olduklarını kaydetmek istiyoruz. Şah I Abbas'ın emrile Horasan ve Abivert'ten sürülenler arasında Afşar ailelerinden birinde doğmuş Nadir türlü askeri birliklerde askeri hizmet vermiş ve nihayet Safevi Şahı II Tahmasıbın eşikağası görevini aldı. Yıllar sonra ünlü Nadir Şah olarak 1736 yılında bu topraklarda kendi devletini (bu devleti kimi hallerde "Afşar" devleti adlandırmaktalar –Y.N.) bile kurdu. Devamı olarak aşağıdaki listede Nadir Şah zamanında görevlere atanmış bazı Afşar beylerinin adları belirlenmiş bulunuyor: İbrahim Han, Nadir Şahın kardeşi (Horasan, Azerbaycan, Gürcistan, Dağıstan hakimi); Rıza Kulu Han, Nadirin oğlu (Horasan hakimi, baş vezir); Nesrullah Han, Nadirin oğlu (Herat hakimi); Ali Kulu Han, İbrahim Hanın oğlu (Horasan hakimi); Emir Aslan Han Kırklı Afşar (Güney Azerbaycan hakimi); Mehti Han Afşar (Şirvan, Derbent hakimi); Serdar Bey Kırklı Afşar (Şirvan hakimi); Haydar Bey Afşar (Şirvan hakimi); Muhammed Kasım Afşar (İrevan Hanlığının hakimi); Kelb Ali Han Afşar (Merv hakimi); Aşur Han Papalu Afşar (Azerbaycan serdari) ve diğerleri (Alizade 2009: 183-184).

Kaynakça

- Albayrak, R. (2016). *Türklerin İran'ı*. Çevirmen R. Asker. Bakü: 2. Mütercim Yayınevi.
- Alizade, O. (2009). *XVIII Asrın Birinci Yarısında Osmanlı-Safevi Münasebetleri*. Bakü: Elm.
- Bilgili, A.S. (2004). *Osmanlı, İran ve Azerbaycan – I*. (16. Ve 18. Yüzyıllar Sosyal ve Ekonomik Tarih). Erzurum.
- Bilgili, A.S. (2011). *İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da Osmanlı Vakıfları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Defter-i Mufassal-i Liva-i Halhal ve Liva-i Urumi* - İstanbul Başbakanlık
- Osmanlı Arşivi, Tapu-tahrir defterleri, № 910.
- Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi - I*. (1985). (Çeviren Besim Atalay). Ankara: TDK yayınları.

- Erdebil Livasının Müfassal Defteri* (2004). (Araşdırma ve transliterasyon Erhan Arıklı tarafından yapılmıştır). Bakü: Nurlan Yayınevi.
- Erdebil Şeyh Saftieddin-i Erdebili Vakfı Defteri* - İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu-tahrir defterleri, № 896.
- Gence-Karabağ Eyaletinin Müfassal Defteri* (2000). (Önsöz, tercüme, kayıt ve açıklamalar Dr.Hüsameddin Memmedov (Karamanlı) tarafından yapılmıştır). Bakü: Şuşa Yayınevi.
- Halaçoğlu, Y. (1998). *XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı Ve Sosyal Yapı*. Ankara: TTK Basımevi.
- İrean Eyaletinin İcmal Defteri* (1996). (Araştırma, tercüme, kayıt ve ek kısımlar Ordinarüs Prof. Dr. Ziya Bünyadov ve Dr. Hüsameddin Memmedov (Karamanlı) tarafından yapılmıştır). Bakü: Elm Yayınevi.
- Lori İcmal Defteri* (2004). (Önsöz, metin-dizin, tercüme və kayıtlar, Ordinarüs Prof. Dr. Şahin Mustafayev tarafından yapılmıştır). Bakü: Nurlan Yayınevi.
- Mehemmedi, A. (2009). *Urmiya Şehri Kohen (Urmiya Eski Şehir)*. T.: Ferzane.
- Naxçıvan Sancağının Mufassal Defteri* (2001).(Araştırma, tercüme, kayıt ve açıklamalar Ordinarüs Prof. Dr. Ziya Bünyadov ve Dr. Hüsameddin Memmedov (Karamanlı) tarafından yapılmıştır). Bakü: Elm Yayınevi.
- Özgüdenli, O.G. (2012). Urmiye. *İslam Ansiklopedisi*. c. 42. Ankara: TDV Yayınları.
- Sumer, F. (1935). *Oğuzlar (Türkmenler)*. Ankara: Ankara Üniversitesi yayınları.
- Şemdanizade Findikli Süleyman Efendi (1976). *Mür'i't-TevarihI*. (Prof.Dr. M.Münir Aktepe). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Tiflis Eyaletinin Müfassal Defteri* (2001). (Qazax və Borçalı) Giriş, tercüme ve kayıtlar Ordinarüs Prof. Dr. Şahin Mustafayev tarafından yapılmıştır). Bakü: Pedagogika Yayınları.
- Ал-Баладзори (1927). Книга завоевания стран (Текст и перевод с арабского П.К.Жузе). Отрывки (материалы по истории Азербайджана) Баку,1927. вып.3.с.28.
- Мустафаде; Т.Т. (1993). Азербайджан и русско-турецкие отношения в первой трети XVIII в. Баку: Элм, 1993, 240 с.
- Петрушевски И.П. (1949). Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XV- начале XIX вв. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1949, 380 с.